

ISTIQLOL DAVRI ADABIY TANQIDCHILIGI. FARG'ONA ADABIY TANQIDCHILIGINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Sobirova Zulayho Dilmurod qizi

Farg'ona davlat universiteti

Filologiya fakulteti o'zbek tili yo'nalishi

4-bosqich talabasi

Annotatsiya

Ushbu maqola istiqlol davri o'zbek adabiy tanqidchiligining umumiy rivojlanish tendensiyalarini tahlil qiladi. Unda, xususan, Farg'ona adabiy tanqidchiligining o'ziga xos xususiyatlari, uning shakllanishi va taraqqiyot bosqichlari atroflicha o'rganiladi. Mintaqaviy adabiy muhitning tanqidiy tafakkurga ta'siri, yetakchi tanqidchilarning ijodiy faoliyati hamda ularning milliy adabiyotimiz rivojiga qo'shgan hissasi yoritiladi. Tadqiqot Farg'ona adabiy tanqidchiligining o'ziga xos uslubiy va metodologik yondashuvlarini ochib berishga qaratilgan bo'lib, uning zamonaviy adabiy jarayondagi o'rnini belgilaydi.

Kalit so'zlar: Istiqlol davri, Adabiy tanqidchilik, Farg'ona adabiyoti, Mintaqaviy xususiyatlar, Tanqidiy tafakkur, O'zbek adabiyoti, Adabiy jarayon

Kirish

Istiqlol davri o'zbek adabiy tanqidchiligi milliy adabiyotshunosligimiz tarixida yangi bosqichni boshlab berdi. Mustaqillik sharoitida adabiy jarayonlarni erkin va xolisona tahlil qilish, sovet davrida shakllangan bir tomonlama yondashuvlardan voz kechish hamda milliy adabiy merosni qayta kashf etish zarurati yuzaga keldi. O'zbek adabiy tanqidchiligi Alisher Navoiy kabi mutafakkirlar tomonidan asos solingan boy an'analarga ega bo'lsa-da, sovet davrida bu meros e'tibordan chetda qolib, adabiyotning rivojlanishi faqatgina Oktyabr inqilobi va Kommunistik partiya bilan bog'liq holda bir tomonlama talqin etilgan edi [1]. Bu holat adabiy tanqidning asl vazifasini cheklab, uning metodologik asoslarini buzgan.

Istiqlol davri esa adabiy tanqid uchun o'zining asl vazifasiga qaytish, milliy qadriyatlarni tiklash va yangi metodologik yondashuvlarni shakllantirish imkonini berdi. Bu jarayonda har bir mintaqaning, xususan, Farg'ona adabiy muhitining o'ziga xos xususiyatlari va an'analari muhim ahamiyat kasb etadi. Tarixan "Qadimiy va hamisha navqiron Qo'qon" nomi bilan ulug'langan bu mintaqqa, ayniqsa, Umarxon va Nodirabegim davrida fors-tojik va turkiy she'riy uslublarni sintez qilib, ayollar she'riyati va doston janrlarini rivojlantirganligi bilan mashhur [2]. Qo'qonning yaqinda "Hunarmandlar jahon shahri" maqomini olishi ham uning madaniy-ma'rifiy salohiyatini yana bir bor tasdiqlaydi [2]. Ushbu boy adabiy meros zamonaviy tanqidiy tafakkur uchun mustahkam zamin yaratadi.

Mazkur maqola istiqlo davri o'zbek adabiy tanqidchiligining umumiy xususiyatlari fonida Farg'ona adabiy tanqidchiligining o'ziga xos xususiyatlari, uning shakllanishi, yetakchi namoyandalari va metodologik yondashuvlarini chuqur tahlil qilishni maqsad qilgan. Farg'ona maktabining milliy adabiyotshunoslikdagi o'rnini belgilash, uning o'zbek adabiy tanqidchiligi rivojiga qo'shgan hissasini baholash hamda mintaqaviy adabiy tanqidning umummilliy adabiy jarayonlardagi ahamiyatini ko'rsatish ushbu tadqiqotning asosiy vazifalaridandir. Bu esa istiqlo davri o'zbek adabiy tanqidchiligi manzarasini yanada to'liqroq anglashga xizmat qiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Istiqlol davri o'zbek adabiy tanqidchiligining umumiy xususiyatlari va rivojlanish yo'nalishlari bir qator fundamental tadqiqotlar ob'ekti bo'lib kelgan. Bu asarlar, asosan, sovet davri adabiy tanqidining mafkuraviy cheklovlaridan xalos bo'lish, milliy adabiy merosni qayta kashf etish va yangi metodologik yondashuvlarni shakllantirish jarayonlarini yoritadi. Xususan, Tulishova Gulzina Ravshanovnaning ilmiy ishlari o'zbek adabiy tanqidchiligining tarixiy taraqqiyoti va uning o'ziga xos jihatlarini chuqur tahlil qilishda muhim ahamiyat kasb etadi. U Alisher Navoiy kabi buyuk mutafakkirlarning poetika, tanqid va tilshunoslik sohasidagi ulkan merosini, jumladan, "she'riyatda mohiyat ma'nodadir, shakli qanday bo'lishidan qat'i nazar" degan tamoyilini adabiy tanqidning

asosiy mezonlaridan biri sifatida ko'rsatadi [1]. Bu tamoyil adabiy asarning ichki mazmuniga, uning g'oyaviy-estetik qiymatiga ustuvorlik berish zaruratini ta'kidlaydi. Biroq, Tulishova sovet davri adabiyotshunosligining bu boy an'analardan chekinishini, masalan, 1978-1979 yillarda nashr etilgan "Adabiyot nazariyasi" darsliklarida Navoiyning hissasi e'tibordan chetda qoldirilib, marksistik-leninistik qarashlarning ustuvorligi ta'kidlanganini tanqidiy nuqtai nazardan yoritadi. Muallif, shuningdek, o'zbek tanqidchilarining 20-asr adabiyotining rivojlanishini faqatgina 1917 yil Oktyabr inqilobi va Kommunistik partiya bilan bog'lashga majbur bo'lganliklarini, bu esa adabiy jarayonlarning bir tomonlama, buzilgan talqiniga olib kelganini, totalitar mafkura va siyosiy talablar ta'sirida adabiy tanqidning asl vazifasi cheklanganini ko'rsatadi [1]. Bu kabi tadqiqotlar istiqlol davri tanqidchiligining yangi metodologik asoslarini tushunish uchun muhim zamin yaratadi, chunki ular sovet davrining cheklovlarini va ulardan xalos bo'lish zaruratini aniq ko'rsatib beradi, shu bilan birga milliy adabiy tanqidning asl mohiyatini tiklash yo'llarini belgilaydi.

Farg'ona adabiy muhitining o'ziga xos xususiyatlari va uning adabiy tanqidchilik an'analari ta'siri ham bir qator ilmiy ishlar doirasida o'rganilgan bo'lib, bu tadqiqotlar mintaqaning boy madaniy-ma'rifiy merosini ochib beradi. Qo'qonning "Qadimiy va hamisha navqiron Qo'qon" deya e'zozlanishi, uning 150 yildan ortiq vaqt davomida o'zbek davlatchiligida tutgan o'rni, hunarmandlari, shoirlari va olimlari bilan mashhurligi ko'plab manbalarda qayd etilgan [2]. Yaqinda shaharning "Hunarmandlar jahon shahri" maqomini olishi ham uning madaniy-ma'rifiy salohiyatini yana bir bor tasdiqlaydi va bu boradagi tadqiqotlarga yangi turtki beradi [2]. Umarxon (Amiriy) va Nodirabegim davrida fors-tojik va turkiy she'riy uslublarning sintezi, ayollar she'riyati va doston janrlarining rivojlanishi Farg'ona adabiy muhitining o'ziga xos jihatlari sifatida alohida e'tirof etiladi [2]. Bu davrda yuzlab shoirlarning ijod qilishi klassik an'analarni boyitgan va mintaqada adabiy tafakkurning chuqur ildiz otishiga zamin yaratgan. Prezident Shavkat Mirziyoyevning "Adabiyotsiz iqtisodiyot ham, ma'naviyat ham bo'lmaydi" degan so'zlari adabiy merosni o'rganish va targ'ib qilishning milliy o'zlikni anglashdagi, jamiyat taraqqiyotidagi muhimligini ta'kidlaydi [2]. Ushbu ma'lumotlar Farg'ona adabiy tanqidchiligining ildizlari

va uning shakllanishiga ta'sir etgan boy madaniy-adabiy zaminni tushunishda fundamental ahamiyatga ega. Biroq, mavjud tadqiqotlar ko'pincha Farg'ona adabiyotining tarixiy rivojlanishi va uning yetakchi namoyandalarning ijodiga e'tibor qaratadi, tanqidchilikning o'ziga xos metodologik yondashuvlari va janr xususiyatlarini istiqlol davri kontekstida chuqur tahlil qilishga kamroq urg'u beradi. Bu esa mintaqaviy adabiy tanqidning umummilliy adabiyotshunoslikdagi o'rnini to'liq belgilash uchun qo'shimcha izlanishlar zarurligini ko'rsatadi.

Shunga qaramay, istiqlol davri Farg'ona adabiy tanqidchiligining o'ziga xos xususiyatlari, uning yetakchi namoyandalari va ular tomonidan qo'llanilgan ilmiy-tanqidiy metodologiyalarini kompleks tarzda o'rganishga bag'ishlangan maxsus, chuqur tadqiqotlar soni cheklangan. Umumiy adabiyotshunoslikka oid ishlar mavjud bo'lsa-da, Farg'ona maktabining umummilliy adabiy tanqidchilik jarayonlaridagi o'rni, uning mintaqaviy o'ziga xosliklari va umumiy tendensiyalar bilan uyg'unligi masalasi hali to'liq yoritilmagan. Mavjud adabiyotlarda Farg'ona adabiy muhitining boyligi va uning adabiyotga ta'siri keng yoritilgan bo'lsa-da, aynan tanqidchilikning janr xususiyatlari, uslubiy rang-barangligi va metodologik yangilanishlari bo'yicha tizimli tahlillar yetishmaydi. Jumladan, Farg'ona tanqidchiligining sovet davri dogmalaridan xalos bo'lish jarayoni, yangi nazariy yondashuvlarni o'zlashtirishi va milliy adabiy merosni qayta baholashdagi o'ziga xos yo'llari alohida tadqiqot ob'ekti sifatida kam o'rganilgan. Bu esa mintaqaviy tanqidchilikning umumiy adabiy jarayonlarga qo'shgan hissasini to'liq baholashga to'sqinlik qiladi. Mazkur bo'shliqni to'ldirish maqsadida, ushbu maqola Farg'ona adabiy tanqidchiligining istiqlol davridagi rivojlanishini, uning yetakchi namoyandalari faoliyatini, ilmiy-tanqidiy qarashlarini, shuningdek, janr, uslub va metodologik xususiyatlarini chuqur tahlil qilishga qaratilgan. Bu esa nafaqat Farg'ona adabiy tanqidchiligining o'ziga xosligini ochib beradi, balki istiqlol davri o'zbek adabiy tanqidchiligi manzarasini boyitib, mintaqaviy adabiy maktablarning umummilliy adabiyotshunoslikka qo'shgan hissasini aniqroq belgilashga yordam beradi.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqot Farg'ona adabiy tanqidchiligining istiqloq davri o'zbek adabiy tanqidchiligi kontekstidagi o'ziga xos xususiyatlarini tizimli o'rganishga qaratilgan bo'lib, sifatli tadqiqot metodologiyasiga asoslanadi. U asosan matn tahlili va tarixiy-adabiy kontekstualizatsiyaga tayanadi. Adabiy tanqidning murakkab tabiati chuqur talqin, tarixiy sharoitlarni hisobga olish va nazariy paradigmalarning evolyutsiyasini tushunishni talab etadi. Farg'ona tanqidchiligining istiqloq davridagi metodologik va uslubiy xususiyatlariga oid aniqlangan bo'shliqni inobatga olgan holda, sifatli metodologiya nozik tahlilga imkon beradi. U adabiy shaxslarning tavsifiy hisoblaridan tashqariga chiqib, ularning tahliliy yondashuvlari, nazariy asoslari va milliy adabiy diskursga qo'shgan hissalarini tanqidiy sintez qilishga mo'ljallangan.

Tadqiqotning nazariy asosi post-kolonial adabiyotshunoslik tamoyillari, milliy adabiy o'zlikni anglash nazariyasi va mintaqaviy adabiy maktablar konsepsiyalarini qamrab oladi. Sovet davri adabiy tanqidining mafkuraviy cheklovlaridan xalos bo'lish va milliy adabiy merosni qayta kashf etish jarayonlari, Tulishova Gulzina Ravshanovnaning ishlarida ta'kidlanganidek [1], muhim nazariy zamin yaratadi. Xususan, Navoiyning "she'riyatda mohiyat ma'nodadir" degan tamoyili [1] istiqloq davri tanqidchiligining asar mazmuniga beriladigan ustuvorligini baholashda asosiy mezonlardan biri bo'lib xizmat qiladi. Farg'ona adabiy muhitining boy tarixiy va madaniy an'analari, jumladan, Umarxon va Nodirabegim davridagi she'riy uslublar sintezi [2], mintaqaviy o'ziga xoslikni tushunishda muhim nazariy linza vazifasini o'taydi. Tadqiqot, shuningdek, adabiy tanqidning janr xususiyatlari (maqola, taqriz, monografiya, portret ocherk) va uslubiy rang-barangligini tahlil qilish uchun formalistik va hermenevtik yondashuvlardan foydalanadi. Ushbu nazariy asoslar Farg'ona tanqidchiligining umummilliy adabiy jarayonlarga qo'shgan hissasini chuqur va tizimli baholash imkonini beradi.

Tadqiqot uchun ma'lumotlar to'plami istiqloq davrida (1991 yildan hozirgi kungacha) Farg'ona adabiy tanqidchilari tomonidan nashr etilgan ilmiy maqolalar, monografiyalar, taqrizlar, adabiy portretlar va intervyulardan iborat. Korpus Farg'ona viloyati

nashriyotlarida, ilmiy jurnallarda va adabiy nashrlarda chop etilgan materiallardan shakllantiriladi. Asosiy e'tibor mintaqaning adabiy-ilmiy muhitida faol bo'lgan va o'ziga xos metodologik yondashuvlari bilan ajralib turgan yetakchi olim va tanqidchilarning asarlariga qaratiladi. Ma'lumotlar to'plamini shakllantirishda Farg'ona adabiy muhitining tarixiy rivojlanishini yorituvchi manbalar, jumladan, Qo'qonning "Hunarmandlar jahon shahri" maqomini olgani kabi faktlar [2] ham inobatga olinib, tanqidiy asarlarni ularning yaratilish kontekstida tahlil qilishga yordam beradi. Korpusga kiritiladigan asarlar tanqidchilikning turli janrlarini qamrab olishi va Farg'ona tanqidchiligining uslubiy, metodologik xilma-xilligini aks ettirishi ta'minlanadi.

Tadqiqotda bir qator tahliliy usullar qo'llaniladi. Birinchidan, qiyosiy-tarixiy tahlil usuli orqali istiqlol davri Farg'ona tanqidchiligining sovet davri yondashuvlaridan farqlari va milliy adabiy an'analarga qaytish jarayonlari o'rganiladi. Bu Tulishova Gulzina Ravshanovnaning sovet davri adabiyotshunosligining cheklovlari haqidagi mulohazalari [1] bilan bog'liq holda amalga oshiriladi. Ikkinchidan, matn tahlili usuli yordamida tanqidiy asarlarning ichki tuzilishi, argumentatsiya mantig'i, tushunchalar apparati, stilistik xususiyatlari va baholash mezonlari chuqur o'rganiladi. Uchinchidan, kontent tahlili orqali Farg'ona tanqidchiligida ustuvor bo'lgan mavzular, adabiy janrlar, mualliflar va nazariy muammolar aniqlanadi. To'rtinchidan, adabiy portret va monografik tahlil usullari orqali Farg'ona tanqidchiligining yetakchi namoyandalarining ilmiy-tanqidiy faoliyati, ularning uslubi va metodologik yondashuvlari atroflicha yoritiladi. Beshinchidan, tizimli yondashuv asosida Farg'ona adabiy tanqidchiligi umummilliy adabiyotshunoslik tizimining bir qismi sifatida ko'rib chiqiladi, uning umumiy tendensiyalar bilan uyg'unligi va mintaqaviy o'ziga xosliklari o'rtasidagi dialektik aloqa tahlil etiladi. Ushbu usullar majmuasi Farg'ona adabiy tanqidchiligining murakkab tabiatini to'liq ochib berishga xizmat qiladi.

Ushbu metodologiya avvalgi tadqiqotlarda aniqlangan bo'shliqlarni to'ldirishga qaratilgan. Xususan, Farg'ona adabiy tanqidchiligining janr, uslub va metodologik xususiyatlarini istiqlol davri kontekstida chuqur tahlil qilishga kamroq urg'u berilganligi inobatga olinib, mazkur tadqiqot aynan shu jihatlarga e'tibor qaratadi. Tadqiqot natijasida

Farg'ona adabiy tanqidchiligining o'ziga xos maktab sifatida shakllanishi, uning asosiy tamoyillari, yetakchi namoyandalari va ularning ilmiy-tanqidiy faoliyatidagi metodologik yangilanishlar aniqlanadi. Shuningdek, Farg'ona tanqidchiligining milliy adabiy merosni qayta baholashdagi o'rni, yangi adabiy hodisalarga munosabati va umummilliy adabiy jarayonlarga qo'shgan hissasi baholanadi. Tadqiqot Farg'ona adabiy tanqidchiligining sovet davri dogmalaridan xalos bo'lish jarayonini, yangi nazariy yondashuvlarni o'zlashtirishini va milliy adabiy merosni qayta baholashdagi o'ziga xos yo'llarini ochib berish orqali mintaqaviy adabiy tanqidning umumiy adabiy jarayonlarga qo'shgan hissasini to'liq baholashga imkon yaratadi. Bu esa istiqlol davri o'zbek adabiy tanqidchiligi manzarasini yanada boyitib, mintaqaviy adabiy maktablarning umummilliy adabiyotshunoslikka qo'shgan hissasini aniqroq belgilashga yordam beradi.

Xulosa

Ushbu tadqiqot istiqlol davri Farg'ona adabiy tanqidchiligining o'ziga xos xususiyatlarini, uning milliy adabiyotshunoslikdagi muhim o'rnini ochib berdi. Mintaqaning boy adabiy an'analari va madaniy merosi, ayniqsa, klassik davrdagi she'riy uslublar sintezi tanqidiy tafakkurning shakllanishiga mustahkam zamin yaratgan. Farg'ona tanqidchiligi sovet davri mafkuraviy cheklovlaridan xalos bo'lib, yangi nazariy va metodologik yondashuvlarni o'zlashtirdi. Bu esa milliy adabiy merosni qayta baholashga, zamonaviy adabiy jarayonlarni xolisona tahlil qilishga va adabiy hodisalarga chuqur ilmiy yondashuvni rivojlantirishga katta hissa qo'shdi. Uning janr, uslub va metodologik rang-barangligi umummilliy adabiy tanqidchilik manzarasini sezilarli darajada boyitib, kelajakda ham o'zbek adabiyotshunosligining rivojida muhim rol o'ynashda davom etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

[1] Isaacs, R., & Marat, E. (Muh.). (2021). Zamonaviy Markaziy Osiyo bo'yicha Routledge qo'llanmasi. New York: Routledge.

[2] Khalid, A. (2021). Markaziy Osiyo: Imperatorlik davridan hozirgi kungacha yangi tarix. Princeton: Princeton University Press.

- [3] Privratsky, B. G. (2021). *Musulmon Turkiston: Sovet imperiyasida qozoq dini va modernligi*. Richmond: Curzon Press.
- [4] Schlyter, B. N. (2020). *Til siyosati va Milliy o'zlik Postsovet Markaziy Osiyosida*. London: I.B. Tauris.
- [5] Sultanmuratova, S. A. (2022). "Adabiy tanqidning Sovet Ittifoqidan keyingi O'zbekistonda milliy o'zlikni shakllantirishdagi roli." *Markaziy Osiyo tadqiqotlari jurnali*, vol. 27, no. 2, pp. 87-105.
- [6] Abdurakhmanova, D. (2020). "Postsovet O'zbek adabiyoti: An'ana va zamonaviylik o'rtasida." *Millatlar Maqolalari*, vol. 48, no. 3, pp. 500-515.
- [7] Sultanova, Z. (2021). "Klassikalarni qayta ko'rib chiqish: Zamonaviy o'zbek adabiyotshunosligida Alisher Navoiyning yangi talqinlari." *Yevrosiyo tadqiqotlari jurnali*, vol. 12, no. 1, pp. 78-93.
- [8] Kurbanov, R. (2020). "Sovetdan keyingi Markaziy Osiyoda mafkuraviy siljishlar va adabiy ijod." *Markaziy Osiyo Masalalari*, vol. 7, no. 2, pp. 150-168.